

АНТИЧНИТЕ КОДИФИКАЦИИ

доц. д-р *Малина Новкиришка*¹

Част I. Особенности на античните кодификации

Проблемите на кодификациите са едни от най-дискутираните в настоящия момент. Дори се споменава за истински възторг от кодифицирането на правото, за своеобразен ренесанс на тенденцията за унифициране чрез кодифициране-както в национален, така и на общеевропейски план, както в теорията, така и на нивото на управляващите политически сили². Кодексът като бъдеще на закона се възприема от повечето съвременни изследователи на проблема³.

В съвременната теория кодификацията се възприема като процес на стандартизиране и развитие на норми. В областта на правото този процес е свързан със събирането и структурирането на правни норми в определени области, най-често по обобщен признак. Като резултат на кодификацията се създават правните кодекси. В тълковните речници се отбелязва, че кодексите са израз на систематизирането и съгласуването на законите в дадена държава по области на правно регулиране или по правни отрасли, а самата кодификация е процесът на това систематизиране⁴. Очевидно в този случай не се прави разлика на езиково ниво на кодифициране и кодификация, докато в лаически план кодификацията се разглежда като синоним на кодекс. Същевременно кодексът се разглежда като резултат от кодификацията. Така в съвременния български език се определят три значения на лексемата-сборник от закони, съвкупност от правила и стар ръкопис⁵.

В българското законодателство все още действа Законът за нормативните актове от 1973 г., изменен за последно през 2007 г. във връзка с приемането на България в ЕС

¹ Преподавател по Римско частно право, НБУ.

² Вж. **Cabrillac, R.**, Les codifications, Paris 2002, p.3.

³ Вж. **Beignier, B.**, Avant-propos, in: La Codification: Actes du Colloque de Toulouse 27-28 octobre 1995, Paris 1996, p.4. Срв. обобщенията по въпроса у **Cornu, G.**, Codification contemporaine: valeurs et langage, in: L'art de droit en quête de sagesse, PUF 1998, p. 357, който счита, че независимо от хилядолетната си история осмислените кодификации никак не съответстват по своя мащаб на самото явление. На определената цикличност на кодификационния процес е посветено и цитираната по-горе монография на **Cabrillac**.

⁴ Вж. **Буров Ст.; Бонджолова, В.; Илиева, М.; Пехливанова, П.**, Съвременен тълковен речник на българския език, С.1995, с.484.

⁵ Вж. **Милев, А., Николов, Б., Братков, Й.**, Речник на чуждите думи в българския език, С.2003, с. 365.

По мнението на повечето съвременни нормативисти това е уникален законодателен акт, който определя правилата за създаването на нормативните актове и структурата им на законово ниво⁶. В него е включена легална дефиниция на кодекса като “нормативен акт, който урежда обществените отношения, предмет на цял клон на правната система или на обособен негов дял”. Същевременно кодексът не е различен от закона и правилата, които се отнасят до законите, относно законодателната инициатива, подготовката, структурата и съдържанието, се прилагат и за кодексите.

Определението отразява теоретичното разбиране, че кодификацията от една страна е израз на най-висока степен на систематизация на правните норми, а от другата се отнася до регулирането на обществените отношения на цял отрасъл на правото или на съществена част от него. Това е очевидно от съществуващите и действащи към момента кодекси, както в областта на материалното право (Кодексът на труда, Семейният кодекс, Кодексът на търговското корабоплаване, Кодексът на международното частно право, Кодексът на социалното осигуряване, Кодексът за застраховането, Наказателният кодекс), така и в процесуалното право (Гражданският процесуален кодекс, Наказателно-процесуалният кодекс, Данъчно-осигурителният процесуален кодекс, Административно-процесуалният кодекс). Приема се, че същевременно с характер на кодекс са и някои други нормативни актове, по-специално Търговския закон, Валутния закон, Закона за задълженията и договорите, Закона за наследството, Закона за държавния служител (като съответен на Кодекса на труда по отношение на регулирането на осъществяването на държавната служба), Закона за административните нарушения и наказания (до предстоящото приемане на Административно-наказателния процесуален кодекс), Закона за банките и банковото дело, редица закони, уреждащи отделни видове транспорт-автомобилен, воден,

⁶ В САЩ и в повечето европейски държави, вкл. и в администрацията на ЕС, действат различни наръчници, инструкции, правила и пр. относно съставянето на нормативните актове. Вж. *Guide pratique de la législation*, Bruxelles 2000, както и Регламент №1 относно определянето на лингвистичния режим на ЕИО (JO 17/ 6.10.1958); Регламент (СЕЕ и Евратом) № 1182/71 на Съвета от 3.06.1971 за определяне на приложимите норми относно сроковете, датите и термините (JO L 124/ 8.6.1971); Резолюция на СЕ от 8 юни 1993 г. относно редакционното качество на законодателството на ЕС (JO C 166/ 17.6.1993); Общи ръководни насоки на законодателната политика на ЕС (SEC 1995 2255/7 от 18.01.1996; Декларация № 39 относно редакционното качество на законодателството на Общността-анекс към Заключителния акт на Договора от Амстердам; Междунституционно споразумение от 22.12.1998 г. по общите ръководни направления относно редакционното качество на законодателството на общността (JO C 73/ 17.3.1999) и пр. В тази връзка *Guide pratique* се свързва и с *Formulaire des actes du Conseil*, с последна редакция от 2002 г., с *Règles de technique législative* на ЕК от 1997 г., с *Code de rédaction interinstitutionnel* и Моделите на LegisWrite, утвърдени от ЕК през 1999 г.

въздушен и пр. Понякога не се прави разлика между кодекс и общ закон, но дискусията в тази насока има по-скоро доктринерен характер, отколкото конкретно практическо значение.

Преди да започнем изследването на античните кодификации, е необходимо да направим и някои терминологични уточнения. Приема се, че доколкото се използва този термин за Древността, то става въпрос по-скоро за кодификации-компиляции, като често двата термина се използват еднозначно ⁷. Компилирането на законодателството се определя като на съставяне на обобщени нормативни актове или на сборници с нормативни актове ⁸. Самият термин “*compilatio*” обаче няма правнотехническо значение в този смисъл в латинския език. В два фрагмента от Дигестите той означава „огравване” ⁹, а Цицерон често го използва както в смисъл на „похищение, кражба, грабеж”, така и като „плагиатство” или „натрупване на документи” ¹⁰. Имайки предвид това автентично значение на термина, императорите Теодосий II и Юстиниан, независимо от компилативния характер на техните сборници, ги провъзгласяват за кодекси.

Би следвало да се обърне внимание и на един друг латински термин, използван също за означаване на сборник от правила или правни норми-„*collatio*”. Ливий го използва в смисъл на „събиране, вкл. и на документи, докато Сенека го употребява и като „съпоставяне, сравняване” ¹¹. В римскоправните източници неговата употреба е разнородна- във връзка със съединяване или събиране на вещи, на пари за поправка на публични пътища или сгради, окрупняване на земи с цел отдаване под аренда, събиране на данъци. В едно от значенията си-като сравняване на текстове на документи ¹² терминът е използван в заглавието на един изключително интересен за историците-компаративисти сборник от края на IV-началото на V в., наречен *Lex Dei, sive Mosaicarum et Romanarum legum collatio*. В него са приведени паралелно становища на класическите римски юристи и на Мойсеевите закони. Събирането на разнородни

⁷ Срв. **Дюнан, Ж.Ф.**, Между традицията и новаторството (Исторически анализ на понятието „кодекс“), в: Римско право и съвременни кодификации. Сборник статии, София 2008, с. 10, бел.3.

⁸ Вж. статията на **Casavola F.**, *Verso la codificazione traverso la compilazione*, in: *La codificazione del diritto dall'antico al moderno*, Napoli 1998, p.303 ss.

⁹ Срв. **Дворецкий И.**, Латинско-русский словарь, М.1986, с. 167. Този негативен аспект е възприет отчасти и в повечето съвременни езици.

¹⁰ Вж. D.19.2.55 .pg; D.48.13. Срв. **Дыдынский Ф.**, Латинско-русский словарь к источникамъ римскаго права, Варшава 1896, сл 82 .

¹¹ Срв. **Дворецкий**, цит., с.156; **Дыдынский**, цит., с. 75.

¹² Вж.СJ 9.22.22.

норми очевидно е взето предвид от анонимния компилатор, който по този начин изтъква липсата на пълнота и систематика на своя сборник, но подчертава паралела между римското и библейското право предимно в областта на наказателното право и общия дух на санкциониране на неправомерното поведение на индивида в защита на обществото ¹³.

Кодифицирането в съвременен смисъл се явява по-висша степен на обобщение и подреждане на правната материя. Не е възможно обаче съвременните теоретични понятия за клонове и дялове на правната система, за отрасли и правни институти, да се приложат пряко за характеризирание на оскъдните извори на огромното по обем и в широки темпорални граници нормотворчество на Древния свят. Самите антични законодатели не са имали такива представи, съответно не са си поставяли и такива задачи при съставянето на съответните общи или частни закони. В някои случаи дори названията на техните нормативни актове не съответстват на съвременните и само поради сходството със съвременните нормативни актове преводачите ги наричат кодекси или законници. Така например създадените през XVIII в. пр. н. е. от вавилонския цар Хамураби норми на публичното и частното право обикновено се наричат Кодекс на Хамураби ¹⁴, същото наименование се дава на законите на Липит-Ишар, на Ману и на други древни законодатели. *Lex XII Tabularum* в романистичната литература многократно е наричан „първият кодекс на писаното римско обичайно право” ¹⁵.

В латинския език няма лексема „codificatio”. Римляните не са възприемали по този начин дейността по създаване на кодекси, а по-скоро са използвали по-общия термин “collectio”, който може да означава както събиране на плодове, така и на съчинения, документи, закони и пр. ¹⁶.

¹³ Вж. изданието на **Bluhme**-*Lex Dei, sive Mosaicarum et Romanarum legum collatio*, Bonn 1833. Издаването на сборника в превод на български език от издателство Сиби предстои през 2009 г.

¹⁴ Вж. по-подробно относно названието предговора към **Le Code de Hammurabi**, trad. André Fernet, Paris 2002 ; срв. и **Kohler, J., Peiser, F.E.**, *Aus dem Babylonischen Rechtsleben*. Leipzig. 1890; **Oppert J., Menant J.**, *Documents juridiques de l'Assyrie et de la Chaldee*, Paris. 1877; **Thomas, D. Winton, ed.**, *Documents from Old Testament Times*. London y New York. 1958.

¹⁵ При едно по-широко схващане за кодификация Законът на XII таблици би могъл да се възприеме и по този начин. Той има своя собствена систематика, но съдържа норми предимно с частноправен характер. В областта на административното право (от съвременна гледна точка) трябва да се отбележат правилата в Таблица VIII относно предпазването от пожари и санкционирането на палежи, забраната на нощните събирания и режимът на сдруженията (колегии), както и нормите относно погребенията в Таблица X

¹⁶ Вж. D.9.2.27.25; D.29.7.14. Срв. **Дыдынский**, цит., с. 75.

Терминът “codex” (caudex) е с латински произход и буквално означава „ дънер, ствол на дърво, пън”¹⁷. Постепенно смисълът са променя, като се означават по този начин и самите дървени таблички, намазани с восък, които се използват за писане, а също и написаният на тях текст¹⁸. В правото лексемата също променя своето значение. Първоначално тя се е употребява предимно в частното право в 2 насоки. В наследственото право това е документът, върху който е фиксирана волята на завещателя¹⁹ или приписка, допълнение към завещанието, която в класическия период е наречена „codicillus”²⁰. В облигационното право лексемата се е използвала за означаване на приходно-разходните книги на римските търговци-codex accepti vel depensi (expensi) е бил задължителен за всеки, който е упражнявал като занятие каквато и да е дейност, свързана с пазара²¹.

В етимологията се приема, че от една страна названието е свързано с практиката на римляните да записват текстовете върху дървени таблички, които, натрупани, наистина наподобяват дънер²². Наред с това идеята за нещо стабилно и непроменяемо е залегнала в означаването на завещанията и в търговското сметководство. Записите в сметководните книги не само са отразявали съществуващи облигационни отношения, но и са създавали такива под формата на литерални договори²³. При спорове тези записи са се приемали като неопровержимо доказателство, стига книгите да са били водени редовно и акуратно, и тази практика е преминала през вековете и до наши дни²⁴.

Именно това значение на събрани записи с трайно значение е в основата на официалната употреба на лексемата в публичноправен смисъл в епохата на Домината. Така „кодекс” вече се схваща като сборник със закони, а в мн.ч. се използва и в смисъл

¹⁷ В този смисъл е употребата у Плиний, Ювенал, Колумела, Овидий. Вж. **Dictionnaire etymologique de la langue latine**, Paris 1932 ; **Berger A.** Encyclopedic dictionary of Roman Law, Philadelphia 1953; **Oxford Latin Dictionary**, ed. P.G.W. Glare, Oxford 1982.

¹⁸ Срв. D.32.52. пр. – codices membranei, chartacei, ebori; Вж. **Дворецкий**, цит., с.128 и 153; **Дыдынский**, цит., с. 72.

¹⁹ Срв. D.43.5.3.1-tabulae testamenti in pluribus codicis scriptae.

²⁰ Срв. D.37.11.1.6.; D.37.52.pr.; D.29.7 -**De iure codicillorum.**; IJ 2.25-**De codicillis.** CJ 6.36-**De codicillis.** ; CJ 6.23.28 ; IG 2.270a, 273

²¹ Срв. D. 2.13.6.7; 2.13.9.2; 2.13.10.2; D. 5.1.41. По-подробно вж. **Serraio F.**, Impresa e responsabilita a Roma nell'eta commerciale : forme giuridiche di un'economia-mondo, Pisa1989.

²² Дори първият вариант на Законите на Дванадесетте таблици е бил върху дърво и едва след галското нашествие в Рим те са били гравирани върху бронзови таблици. Вж. **Darembert C., Saglio E.**, Dictionnaire des Antiquites grecques et romaines, Paris 1881-1912, p. 1172-3.

²³ Относно литералните договори и римското търговско право вж. **Андреев М.**, цит., с. 337; . **Чолов Р.**, Римското частно право, С. 2000.

²⁴ Срв. **Fadda C.**, Istituti commerciali del diritto romano, Napoli 1919, p. 13; 97ss.

на събрани съчинения²⁵. В този смисъл официално е определен в началото на VI в., като употребата на термина е от предходните столетия и не изисква никакви пояснения. На 13.02.528 г. Юстиниан издава конституцията за съставянето на кодекс с императорски конституции-„DE NOVO CODICE COMPONENTENDO”, последвана от конституцията от 07.04.529 г. за неговото утвърждаване и промулгиране-„DE IUSTINIANO CODICE CONFIRMANDO”, а на 29.12.534 г. влиза в сила новата редакция на Кодекса с конституцията „DE EMENDATIONE CODICIS IUSTINIANI ET SECUNDA EIUS EDITIONE”.

При разглеждането на проблемите на кодификациите обикновено се прави исторически преглед на съществуващото систематизирано законодателство от зората на човешката цивилизация до Късната Античност, през Средните векове до Новото време. Подчертава се, че историята на кодификациите наброява повече от четири хилядолетия²⁶. Темата за историческото развитие на кодификациите има своята актуалност и в наши дни, особено във връзка с изграждането на общото европейско право и реалните възможности за кодифицирането на отделни отрасли от него²⁷.

Приема се, че първоначално систематизацията на нормите в най-древните общества остава на нивото на религията. Жреците съставят и първите сборници с норми, които имат както религиозен, така и светски характер. Така напр. Тората, чието название в превод от иврит означава “учение, инструкция, право” е централния и най-важен източник на юдаизма, според някои автори първоначално е сборник от неписани обичаи. Според други автори Петокнижието на Мойсей се възприема като писаната божествена воля, връчена от Бога на Мойсей²⁸. По-близо до кодификациите са предполагаемите сборници с норми, съставяни от жреците в Древния изток, както и от

²⁵ Срв. *CJ 1.17.1.1.* ; *CJ 1.4.10.*

²⁶ Срв. в този смисъл встъпителната част на специално посветеното на кодификациите изследване на **Cabrillac**, cit., p.9 ss.

²⁷ За кодифицирането на европейското право съществува изключително богата гама от научни изследвания, които аргументират както позитивната, така и негативната страна на проблема. Дискусията започва още през 90-те години на миналия век, за да продължава и днес особено във връзка с усилията на . Най-общо темата е представена у **Wieacker, F.**, *Historical Models for the Unification of European Law*, in: *Perspective formality and normative rationality in modern legal systems: festschrift for Robert S.Summers*, Berlin 1997, p.297-306; **Zimmermann, R.**, *Roman Law, Contemporary Law, European Law : the Civilian Tradition Today*, Oxford 2001.

²⁸ По-подробно по тези въпроси вж. **Malaurie, P.**, *La Bible et le droit. A travers des cinquante ans d'enseignement du droit civil*, in: *Revue trimestrielle de droit civil*, 3 (2000), p. 527, според който едва ли може да се говори за кодификация в случая, тъй като Библията като божествено слово и позитивното право като човешко творение с временен характер са несъвместими.

понтифиците в Древния Рим в архаичната епоха, които съдържат норми както на *ius*, така и на *fas* ²⁹. Всъщност в най-древните времена религиозното и светското право са взаимно обвързани, като в повечето случаи нормотворческата воля принадлежи на божествата и се предава на хората било чрез жреците, било чрез владетеля, считан за техен пратеник, посредник или направо за техен син. Подобна концепция се открива както във встъпителната част на Кодекса на Хамураби, така и в законодателните сборници от Древен Египет, Древна Индия и Китай.

Проблемът за създаването на закони, които да обхващат цялостно определен тип обществени отношения, датира от зората на организираното в държава общество. Той се появява за първи път при прехода от неписано към писано право, при създаването на първите сборници с обичайноправни норми. Владетелите, жреците или магистратите в античния свят се стремят да създадат единен нормативен акт, който да обхваща всички регулирани отношения. Обяснението на тази практика е в няколко посоки:

- по-елементарното ниво на правно регулиране в съответствие с етапа на икономическо и социално развитие на съответната държава,
- наличието на други регулатори-религия, обичай, морал, които обхващат значителна част от обществените отношения,
- нуждите на практиката при съответното ниво на писменост и запазване и използване на нормативните актове и техните копия
- липсата на деление на правните отрасли както при създаването на правните норми, така и в юриспруденцията.

В древноизточните общества, които принадлежат към т.нар. „речни цивилизации”, правото се формира в условията на социално разслоение между управляващата върхушка от военни и чиновници, групирани около монарха и огромната маса от земеделско население, което трябва да бъде държано в подчинение, но и в способност да поддържа иригационните и отбранителните съоръжения, пътища и укрепления, да осъществява значителни строителни и обществени работи и да осигурява развитието на ориентирана към пазара икономика. Така древноизточните държави са в непрекъсната битка за стабилизиране и преодоляване на

²⁹ За правото преди Закона на дванадесетте таблици в Древния Рим вж. **Bonfante, P.**, *Storia del diritto romano*, Milano 1903, p.54 ss.

сепаратистичните тенденции, избуяващи във всеки момент на, макар и минимално и частично, отслабване на централната власт³⁰.

Развитието на правото се осъществява в условията на дълготрайно запазване на колективната собственост и бавно развитие на индивидуалната частна собственост, държавен монопол и дирижиране на икономиката и зависимо земевладение на военната и светска администрация, в някои случаи и на жрецството. То регулира отношенията между неравнопоставени правни субекти, като узаконява в някои случаи кастово или съсловно различие, стриктно разпределяне на функциите на отделните прослойки на населението в зависимост от трудовата им ангажираност и неотменното подчинение на всички, дори и на най-висшите сановници, пред монарха.

Правото на Древния Изток бавно се обособява от морално-етичните и религиозни норми, като първоначално е достояние на жреците на различните култове, които единствено тълкуват божествената воля, изразена в правила за поведение на хората. Дори в правните норми преобладава моралния елемент и тълкуването на справедливото и полезното от позицията на господстващата класа.

Същевременно политическите и правни учения имат практико-приложен характер, като в центъра са идеите за изкусното и правилно управление на държавата, осъществяването на правосъдието, предпазването от бунтове и метежи, но също и техниките и методите на осъществяване на публичната власт.

Друга характерна особеност е неговия засилен санкционен характер, липсата на съответствие между правонарушенията и наказанията, които се определят според социалното и имущественото положение на провинилите се лица. Преобладават и нормите на публичното право, предимно с фискален и административен характер, които регламентират силната позиция на държавата в обществения строй и безпрекословното подчинение на всички на волята на монарха, скрепена със закон. Същевременно законите се възприемат като дела на една по-висша правотворческа сила, която ги налага на хората и изисква спазването им. Царете, жреците и съдиите са експоненти на божествените идеи и на божествената справедливост, заместници на боговете, което определя и неприкосновеността на тяхната личност, и необжалваемостта на техните решения.

Създаването на правните норми се счита за абсолютен и неотменен монопол на монарха (с изключение на Древна Индия във ведическия период), свързан с

³⁰ Сrv. въведението на **Gaudemet, J.**, *Les naissances du droit*, Paris 2001 за разграничението на речните и морските цивилизации, за противопоставянето на единоначалието на индивидуализма.

тенденцията на създаване на силни централизирани държави от типа на източната деспотия. Наред с това нравствените идеи за управление на обществото рефлектират и върху изискванията към монарха, който трябва да бъде просветен, уравновесен, мъдър и съвършен. Това от своя страна развива особен дворцов етикет, но и поколения от дворцови писатели и ласкатели, които намират своето място и в държавното управление. В източната литература и историография протестите против определени царе се представят като реакция на тяхното отстъпление от божествените правила за справедливо управление и узурпирането на властта, но в никакъв случай те не са насочени към промяна на държавния строй

Така политико-правната доктрина в древноизточните държави има сложна идеологическа структура, съставена от религиозни догми, морални предписания и практически знания и норми за осъществяването на публичната власт. Частноправните отношения се явяват като проекция на обществения ред, а изискванията към поданиците са производни на тези към управляващата класа. Същевременно в отделните държави съотношението между елементите на доктрината е различно, дори в рамките на една държава политическите учения имат различен акцент в зависимост от конкретните задачи, които стоят пред политическата власт и съответните особености на историческия период. Така се формира идеологията на управляващата върхушка и идеологията на социалните низини, като в редица случаи се търси компромисен вариант, благоприятен за развитието на държавата като цяло ³¹.

В Древния изток и предимно в Индия и Китай се наблюдава особена устойчивост на политико-правните учения на Античността, респ. много продължително прилагане на античните правни норми. Традиционализмът в тези държави се проявява и на институционално ниво, като преходът от Античността към Средновековието там е в различни мащаби и темпове в сравнение с този в Средиземноморието.

Всяка една от древните източни цивилизации се развива при специфични условия, което обуславя и особеностите на нейната правна система. Но като цяло господството на писаното право със светски характер се налага значително по-късно отколкото в Средиземноморието. **[Продължава в следващия брой]**

³¹ Сrv. обобщението на въпросите у подробната **История политических и правовых учений. Древний мир** / Л. С. Васильев, В. Г. Графский, П. С. Грацианский и др.; Отв. ред. В. С. Нерсесянц. М., "Наука". 1985; **Nay, O.**, Histoire des idées politiques, ch. I, Paris 2004.